

О. М. Волченко,

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, м. Миколаїв

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТЕКСТУ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті досліджуються лексико-семантичні та граматичні засоби реалізації категорії зв'язності тексту й обґрунтовується їх важливість у побудові як оригіналу, так і перекладу.

Ключові слова: характеристика тексту, зв'язність, повтор, граматичні засоби, художній переклад.

В статье исследуются грамматические средства реализации категории связности текста и доказываются их важность в построении как оригинала, так и перевода.

Ключевые слова: характеристика текста, связность, повтор, грамматические средства, художественный перевод.

In the article the lexico-semantic and grammatical means of text cohesion realization are studied. The importance of these means in the text building of the original and the translation is proved.

Key words: text characteristics, cohesion, repetition, grammatical means, literary translation.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується переорієнтацією досліджень мови в ізольованому виді до вивчення її функціонування в різних формах мовної діяльності в процесі комунікації. У зв'язку з цим у мовознавстві сформувався напрям, – лінгвістика тексту – що розглядає текст як комунікативну одиницю найвищого рівня, в якій забезпечується логічна, тематична, структурна і прагматична зв'язність.

Функціонування у мовленні засобів реалізації категорії зв'язності привертало увагу багатьох дослідників, у результаті сформувалися певні погляди на це явище, відповідно до яких були вивчені різні аспекти цього феномену. Ф.С. Бацевич, І.Р. Гальперін, А.Гардинер, Т.А. ван Дейк, В. Кінч, Г.Я. Солганік та Т.В. Харламова розглядали аспекти зв'язності та принципи її реалізації. Д.О. Брчакова, І.Н. Димарська-Бабилян, О.О. Селіванова, Р. Хасан та М.А.К. Холлідей визначили види зв'язності та здійснили спроби їх класифікації. І.В. Арнольд, Л.Г. Бабенко, Т.О. Бровченко, І.І. Ковтунова та М.П. Котурова класифікували тексти у залежності від характеру їх зв'язності. В.У. Дресслер, О.О. Леонтьєв, О.І. Москальська, О.І. Новіков, дослідили семантичну та лексичну організацію зв'язності тексту. П.С. Валгіна, М.С. Поспелов, О.А. Потебня та Є.А. Реферовська дослідили співвіднесеність граматичних значень і форм. Н.Д. Арутурова, М.Я. Блох, М.К. Морен, Л.В. Сухова та Н.Ю. Шведова розглядали принцип граматичної та лексичної репрезентації тексту. Є.В. Бреус, В.О. Лукін, С.Є. Максимов, Д. Таннен, З.Я. Тураєва, М. Хоуї визначили засоби вираження зв'язності.

У цій статті ми поставили за мету проаналізувати лексико-семантичні та граматичні засоби передачі зв'язності в оригіналі та перекладі на матеріалі оповідання О. Генрі «Останній листок».

У результаті аналізу науково-теоретичної літератури було встановлено, що найзагальніші та найсуттєвіші ознаки тексту відображені у його категоріях, які виступають своєрідними сходишками в пізнанні його онтологічних, гносеологічних і структурних ознак. Невід'ємною категорією будь-якого тексту виступає зв'язність, що визначається як спосіб за допомогою якого певні слова та граматичні ознаки речення об'єднують його з попередніми та наступними реченнями [1].

Проаналізувавши різні підходи щодо виділення різновидів зв'язності було з'ясовано, що в перекладознавстві їх класифікують на лексичні, граматичні, стилістичні й структурні, але у процесі перекладу більша увага надається лексико-семантичній зв'язності. Саме вона базується на спільності предмета опису, який є тим стрижнем, що пронизує весь текст та об'єднує його частини в єдине ціле. Проте, слід зазначити, що дуже часто виникає необхідність розгляду структури тексту з точки зору виникаючих у ньому граматичних зв'язків і відношень. Зокрема, вельми важливим постає визначення особливостей функціонування граматичних засобів об'єднання самостійно оформлених речень у цілісному тексті, характер самого зв'язку, коло смислових відношень, в яке включені конструкції з цими засобами зв'язку тощо.

Відповідно до існуючих у науковій літературі підходів щодо визначення лексико-семантичних засобів забезпечення категорії зв'язності в тексті (С.Є. Максимов, Г.Я. Солганік, Д. Таннен, Т.В. Харламова, М. Хоуї) було встановлено, що, оскільки всі різновиди логіко-семантичних зв'язків побудовані на повторенні інформації, що здійснюється у різних частинах текстового простору, домінуючим засобом реалізації категорії зв'язності в тексті є лексико-семантичний повтор. Він розглядається як універсальний формальний засіб категорії зв'язності на рівні семантики тексту, що забезпечує цілісність сприймання, за рахунок концентрації мовних засобів. У нашому дослідженні за основу поняття повтору, як основного лексико-семантичного засобу зв'язності, ми братимемо визначення С.Є. Максимова, згідно з яким, повтором є вживання однієї чи кількох лексичних одиниць у реченні, які не несуть ніякої нової інформації, а лише відтворюють деякі елементи з попередніх частин тексту, таким чином повідомляючи про них з іншого боку [2].

В теорії перекладу (С.Є. Максимов, М. Хоуї) визначають такі типи повтору в тексті, як просте лексичне повторення, складне лексичне повторення, проста парафраза, складна парафраза, кореферентне повторення або кореференція, субституція або заміщення.

Просте лексичне повторення має місце тоді, коли лексична одиниця (слово чи словосполучення), що вже зустрічалось у тексті, повторюється без значних змін з точки зору граматичної парадигми, тобто відбувається лише зміна числа, часу, особи, стану тощо. Зазначимо, що такий вид повтору розглядається лише між повно-

значними словами. Просте лексичне повторення не є засобом зв'язку між службовими словами – артиклями, прийменниками, сполучниками, допоміжними дієсловами чи частками.

Про складне лексичне повторення йдеться, коли дві лексичні одиниці мають спільну основу, але не є формально тотожними, або коли вони формально тотожні, але відносяться до різних частин мови (а, точніше, виконують різні граматичні функції у реченні). Деякі антоніми, що мають спільну основу слова, також відносяться до зразків складного лексичного повторення.

Проста парафраза вживається, коли необхідно одну лексичну одиницю замінити іншою з таким же значенням. Складна парафраза розуміється як наявність однієї лексичної одиниці, що передбачає існування іншої, хоча вони й не мають спільної основи. Сюди, по-перше, належать деякі антоніми, котрі не мають спільної основи. По-друге, про складну парафразу говорять у випадку, коли одне слово є складним лексичним повторенням по відношенню до другого, і простим парафразом по відношенню до третього. У цьому випадку складний парафраз спостерігається між другим та третім словом.

Кореферентне повторення або кореференція має місце, коли дві лексичні одиниці відносяться до одного й того ж об'єкту дійсності, який вказаний у контексті.

Субституція означає заміщення лексичних одиниць службовими словами, найчастіше, займенниками.

Дослідивши оповідання «Останній листок», ми виявили 267 прикладів повтору у тексті оригіналу [3] та 260 прикладів у тексті перекладу [4]. Аналіз засвідчив, що практично незмінною в усьому тексті-оригіналі та його перекладі залишається частота вживання простого лексичного повтору та субституції, або заміщення. Це означає, що в більшості випадків перекладач М.А. Дмитренко намагався зберегти у перекладі зв'язки між реченнями, що утворені шляхом лексико-семантичного повтору слів тексту-оригіналу.

Необхідно зазначити, що в деяких реченнях ми помічаємо розбіжності в тексті-оригіналі та перекладі, а саме: використовуються інші типи повтору, або це явище взагалі відсутнє у тексті-перекладі.

У тексті оригіналу ми виділяємо чотири основних слова, що повторюються протягом усього оповідання. Це – *Johnsy* (35 разів у тексті-оригіналі, 34 – у тексті-перекладі), *Sue* (34 рази у тексті-оригіналі, 32 рази у тексті-перекладі), *Behrman* (27 разів у текстах оригіналу та перекладу) та *leaves* (49 разів у текстах оригіналу та перекладу).

Проаналізуємо, наприклад, слово *leaves*, що вперше в обох текстах вживається у реченні 49 та повторюється у 24 реченнях текстів оригіналу та перекладу.

У реченнях 54, 56, 62, 73, 76, 84, 132, 133, 134, 135, 147 та 175 тексту оригіналу слово *leaves* передається субституцією; у реченнях 60, 66, 75, 83, 87, 103, 131, 143, 146, 150 та 174 – просте лексичне повторення; у реченні 176 – складною парафразою.

Підрахувавши засоби повтору вживання цього слова у тексті перекладу, впливає наступне: у реченнях 53, 56, 74, 134, 135, 137, 150 та 180 дане слово передається субституцією; у реченнях 60, 66, 76, 83, 85, 88, 104, 133, 146, 149, 153 та 179 – простим лексичним повторенням; у реченнях 62, 77, 136 та 181 – складною парафразою. Таким чином, розбіжності у видах повтору слова *leaves* спостерігається у реченнях 62, 76, 84 та 134, в яких у тексті оригіналу застосовується субституція, у тексті перекладу у реченнях 62, 76 та 134 вживається складна парафраза, а в реченні 74 – просте лексичне повторення. Розглянемо ці випадки, які є досить цікавими з точки зору саме перекладу (в дужках наведено номери речень в оригіналі та перекладі):

There are only five leaves left now. When the last leaf falls I must go, too (62). – *Тепер залишилось тільки п'ять листків. Коли впаде останній, тоді помру і я* (62).

There are just four leaves. I want to see the last one fall before it gets dark (76). – *Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як відірветься останній* (77).

Still dark green near its stem, with its serrated edges tinted with yellow of dissolution and decay, it hung bravely from the branch some twenty feet above the ground. «It is the last one,» said Johnsy (134). – *Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління та розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на гілці за двадцять футів від землі. «Це останній,» – мовила Джонсі* (136).

У даних прикладах ми спостерігаємо такий тип повтору, коли іменник передається завдяки прикметнику певної ознаки. У семантичному плані слово «останній» виражає ознаку названого у другому реченні об'єкта за приналежністю його до предмета, вказаного в попередньому реченні. Тому, якщо в тексті оригіналу цей зв'язок забезпечується субституцією, то в тексті перекладу цей зв'язок передано кореференцією. Використання такого повтору зумовлено необхідністю адекватного висловлення семантичних зв'язків між реченнями та полегшення процесу сприйняття. Якщо граматику англійської мови дозволяє уникнути нагромадження повтору за допомогою неозначено-особового займенника *one*, що виступає словом-заміщенням, то М.А. Дмитренко досяг цієї мети лексичними засобами, що дозволяють зробити такі перетворення в українській мові.

Субституцію *one*, що вживається у реченні 84 тексту-оригіналу, М.А. Дмитренко хоча і передає простим лексичним повторенням *листок*, у цьому випадку даний варіант вибору відповідності не підлягає обговоренню, оскільки є адекватним і повністю передає авторський зміст.

Проаналізувавши відповідним чином весь твір, ми виявили 47 випадків, коли перекладач не вважає збереження типів зв'язку за потрібне, а намагається творче використати потенціал явищ, представлених в українській мові. Це не лише сприяє лаконічності передачі інформації при збереженні її змісту, а й в деякій мірі полегшує розуміння тексту та встановлення семантичних зв'язків між його компонентами.

Щодо граматичних засобів реалізації зв'язності тексту, то у нашому дослідженні ми будемо розглядати артиклі, вищо-часові форми дієслів, з'єднувальні слова, сполучники та сполучні слова.

Проаналізувавши оригінал оповідання О. Генрі «Останній листок» на предмет забезпечення граматичної зв'язності тексту, нами було виявлено такі засоби, як 30 випадків вживання сполучників, 26 випадків вжи-

вання артиклів, 23 випадки – сполучних слів та 23 приклади вираження граматичної зв'язності за допомогою видно-часових форм.

Для дослідження зв'язності, створеної за допомогою сполучників, наведемо наступні приклади з тексту:

«*She has one chance in – let us say ten*» he said, as he took down the mercury in his clinical thermometer. «*And that chance is for her to want to live*»(20). – «У неї один шанс, скажімо, з десяти, – повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. – І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити»(20).

Друге речення починається сполучником *and*. Такий початок не рекомендується для письмового мовлення, але у розмовній мові воно виконує важливу комунікативну функцію. Зв'язок двох речень може бути встановлений після прослуховування другого, коли в ньому виявляється зміст, що має відношення до першого. Тобто постановка сполучника на початку речення є безпосереднім посиланням до попередньої частини повідомлення. Перекладач М.А. Дмитренко [14] врахував за потрібне зберегти у перекладі побудову речення, а сполучник *and* передав його відповідником в українській мові, тобто сполучником *і*.

Однак в тексті є випадки вживання даного сполучника, коли він виражає інші смислові відношення, для вираження яких сполучник *і* під час перекладу застосувати не можна. Наприклад:

And then, with the coming of the night the north wind was again loosed, while the rain still beat against the windows and pattered down from the eaves (144). – *А поміт, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періцив дощ, тарабанячи по карнизах* (147).

Сполучник *and* вживається для передачі протиставлення подій, яке в українській мові виражається відповідним *а*. Тим не менш, зв'язок між даними реченнями все одно встановлюється, оскільки сполучник неначе вказує на продовження думки, подій попереднього речення.

Перейдемо до розгляду видно-часових зв'язків, як засобу передачі граматичної категорії зв'язності. Зазначимо, що англійська та українська мови значно відрізняються один від одного по відношенню тих засобів, котрі використовуються для вираження видно-часових зв'язків. Наочним прикладом такої різниці слугують форми групи «доконаних» часів – Perfect Tenses. Відомо, що форма Present Perfect виражає дію, що закінчилася до певного моменту в теперішньому часі. Таку дію перекладач передає дієсловом доконаного виду в минулому часі:

Your little lady has made up her mind that she's not going to get well (22). – *Ваша маленька подруга вже ви-пишшла, що ніколи не одужає* (22).

She is very ill and weak, and the fever has left her mind morbid and full of strange fancies (111). – *Вона дуже хвора й знесилена, а від високої температури в голові у неї з'явилося повно всіляких химер* (111).

Цікавим випадком є речення 63 та 118:

I've known that for three days (63). – *Я знаю це вже три дні* (63).

For half an hour I have been trying to say that I am ready to pose (118). – *Я півгодини намагаюся пояснити, що готовий позувати* (118).

Present Perfect тут позначає дію, що пов'язана з певним моментом у теперішньому часі, та крім того має тривалий характер. Під час перекладу з цією метою перекладач застосував дієслово недоконаного виду у формі теперішнього часу.

Функцією зазначених видно-часових форм дієслова знову ж таки є посилання до попереднього контексту, оскільки форми групи «доконаних» часів Perfect Tenses зазвичай вказують на результат чи наслідок на подію, про яку йде мова у попередньому реченні чи частині тексту. Цікаво, що розуміння слухачем (читачем) зв'язності тих частин тексту, де вживається видно-часові форми дієслів, відбувається на підсвідомому рівні, так як даний засіб передачі категорії зв'язності не має безпосередньої відповідності в тексті.

В оповіданні «Останній листок» досить часто показником збереження зв'язності виступає також вживання означеного та неозначеного артиклів, які допомагають зрозуміти лівосторонні та правосторонні зв'язки висловлювання у тексті.

У реченні 18, наприклад, ми читаємо: *One morning a busy doctor invited Sue into the hallway with a shaggy, gray eyebrow*. – *Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью у коридор*.

Оскільки автор вперше у тексті згадає про лікаря, в тексті-оригіналі використовується неозначений артикль *a*, який сигналізує саме про появу нової інформації. У наступному контексті, а точніше у реченнях 30, 34, 69, 100, 155 та 163 поряд зі словом *doctor* стоїть вже означений артикль *the*.

В українській мові таке явище як артикль відсутнє. Тому у перекладі англійський артикль, який не має безпосередньої відповідності в українській мові, опускається. Однак постінформація у таких випадках може передаватися за допомогою такого мовного засобу як рема у тема-рематичній структурі висловлювання. Ось чому в українському перекладі ми спостерігаємо те, що артиклі опускаються, а попередня чи наступна інформація, що в них міститься, передається засобом розміщення слів у позиціях теми та реми. Наприклад: *A painter lived on the ground floor beneath the girls* (92). – *Художник жив на першому поверсі під квартирою дівчат* (93).

Слід зазначити, що в оповіданні О. Генрі «Останній листок» переважає вживання сполучників та сполучних слів для забезпечення реалізації категорії зв'язності. Це можна пояснити тим, що саме наявність сполучних відношень між реченнями веде до поглиблення, логічної різноманітності повідомлення про єдиний предмет мовлення в тексті. Сполучні відношення характеризують види рівноправного поєднання речень, що входять у комунікативне цілісне, єдине утворення. Спостереження цих відношень допомагає осмислити логіко-мовленнєві зв'язки між частинами попереднього та наступного контексту, а також їх смисловою взаємодоповнюваністю.

Таким чином, аналіз оригіналу та перекладу засвідчив, що перекладачу вдалося зберегти зв'язність оповідання, передавши граматичні засоби англійської мови відповідними засобами української мови, хоча іноді

були застосовані такі трансформації, як заміна й опущення. Для тексту оригіналу характерна семантична одноманітність, що створена лексичним повтором, тому перекладач змушений підбирати лінгвістичні засоби рідної мови для адекватної передачі змісту. Деякі розбіжності при передачі лексичного повтору зумовили уникнення семантичної одноманітності в перекладі, що в свою чергу і призвело до руйнування деяких внутрішньотекстових зв'язків, які зустрічаються в тексті оригіналу.

Література:

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин – М. : Наука, 1981. – 139 с.
2. Максимов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту для студентів факультету заочно та вечірнього навчання: Навчальний посібник / С. Є. Максимов. – К. : Ленвіт, 2006. – 157с.
3. Режим доступу: http://www.online-literature.com/o_henry/1303/
4. Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/ohenry_stories_ua